

ההתערערות הגדולה

זאב רוזנהק

במובנים רבים, המשבר הפיננסי שפרץ ב-2008 עדיין בעיצומו. ההיסטוריון אדם טוז מראה בספרו האחרון כי משבר זה לא נגרם בידי אנשי פיננסים חמדנים או מושחתים או פוליטיקאים קצרי ראות, אלא נגזר מהמאפיינים המבניים של הקפיטליזם הפיננסי. למרות זאת, הבנק המרכזי האירופי וכוחות דומיננטיים אחרים החלו להציג את משבר השווקים כמשבר בחוב הציבורי של המדינות האירופיות, והדבר אפשר לכפות עליהן מדיניות צנע. בהיעדר שינוי יסודי בדפוסי פעולתה של המערכת הפיננסית הגלובלית, ייתכן מאד שמשבר גלובלי חדש הוא רק עניין של זמן, והוא עלול להיות חמור מקודמו

יולי 2019

ב-2004, פחות מארבע שנים לפני פרוץ המשבר הפיננסי, נשא בן ברננקי הרצאה בוועידת הבירה וחגג בה את עידן ה"התמתנות הגדולה" (Great Moderation), שאליו הגיעו הכלכלות המתועשות בשני העשורים האחרונים. זהו מצב שבו חלה התמתנות משמעותית בתנודתיות של הפעילות הכלכלית, ולכן הכלכלות צומחות באופן מתון אך מתמשך ויציב, ללא אינפלציה וללא תקופות מיתון או משברים כלכליים.

ברננקי, שהיה אז חבר במועצת הנגידים של הפדרל ריזרב (Federal Reserve System) ועתיד היה להתמנות ליו"ר שלה ב-2006, זיהה גורם מרכזי שתורם לדידו למצב רצוי זה, שבו פוחתים הסיכויים למשברים כלכליים חמורים: שיפור במדיניות המוניטרית, המדיניות השולטת על היצע הכסף בשווקים. לפי הגישה שהציג, את המדיניות המוניטרית המוצלחת מובילים בנקים מרכזיים עצמאיים שמוגנים מפני התערבות פוליטית ושקובעים את מדיניותם בתהליכים מבוססי ידע מדעי, נקיים משיקולים פוליטיים. כלכלנים אחרים הדגישו גם את התרומה החיונית של מדיניות הליברליזציה הפיננסית של שנות השמונים והתשעים, שהביאה להרחבה ולהשתכללות של השווקים הפיננסיים, הן אלה המקומיים והן אלה הגלובליים. לפי תפיסה זו, שווקים פיננסיים משוכללים אלו מקצים את ההון באופן מיטבי, מווסתים את עצמם ומפזרים ומנהלים סיכונים, ובכך הם תורמים תרומה חשובה להתמתנות בתנודתיות של הפעילות הכלכלית ולתפקוד התקין של הכלכלה בכללותה.

ספרו של ההיסטוריון אדם טוז (Adam Tooze) *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World*, מספר את סיפור הניפוצ של אשליית השווקים הפיננסיים המשוכללים שמקצים הון באופן מיטבי, מפזרים סיכונים ומווסתים את עצמם. הוא מצטרף לרשימה ארוכה של ספרים אקדמיים למחצה שנכתבו על המשבר הפיננסי הגלובלי שפרץ בשנת 2008, דוגמת ספריהם של פול קרוגמן, ג'וזף שטיגליץ, ניל אירוויין וספרים שכתבו ידי אחדים מגיבורי המשבר שמילאו תפקידי מפתח בניהול, כמו טימות' גיית'נר, בן ברננקי, יאניס וארוֹפֶּקיס ומרווין קינג (רשימת הספרים מובאת בסוף המאמר).

תרומה חשובה של ספרו של טוז נטועה ברוחב היריעה שלו. ספרו מציג תיאור מקיף ומפורט של טיב המשבר והתפתחותו, וניתוח של הפעילות האינטנסיבית של שחקנים שונים – ממשלות, בנקים מרכזיים וארגונים בינלאומיים – בניסיונם לבלום ולנהל את המשבר ובכך למנוע את קריסת המערכת הפיננסית הגלובלית, איום שבשיא המשבר כנראה היה ממשי. הספר גם בוחן את המשבר בהקשר רחב של התפתחויות כלכליות ופוליטיות שהתחוללו בעולם מאז העשורים אחרונים של המאה העשרים ואת השלכותיו היסודיות של המשבר על הסדר הכלכלי-פוליטי העכשווי. כך, הניתוח המוצע בספר מבסס את ראיית המשבר לא כתאונה או תקלה מקרית אלא כאירוע הקשור למאפייני היסוד ולאופן הפעולה של הסדר הכלכלי-פוליטי הנוכחי.

העיקרון שעומד ביסוד הספר כולו הוא שהמשבר, אופיו, התפתחותו, השפעותיו הנקודתיות ותוצאותיו הרחבות וארוכות טווח הם בראש ובראשונה תופעות פוליטיות. כלומר, כל אלה הם תולדה של תהליכים פוליטיים ושל הפעילות ויחסי הגומלין בין שחקנים פוליטיים מסוגים שונים. כפי שניתוח כלכלי-פוליטי ראוי ומעניין צריך להיות, ברוב חלקיו הספר אינו מציג סיפור פשטני ומוסרני של טובים ורעים, או של רעים ורעים, כפי שלעיתים מצטייר סיפור המשבר. הוא מציג סיפור מורכב ומסובך של מאבקים, ניגודי אינטרסים צולבים, אילוצים מבניים ומוסדיים, פרדיגמות מדיניות שמגדירות את הרצוי ואת האפשרי, אתגורים לפרדיגמות אלו, בחירה באופציות ה"פחות גרועות", תוצאות בלתי מכוונות של פעולות ובחירות שונות, ומבוכה וחוסר אונים של שחקנים פוליטיים מרכזיים לנוכח ההתפתחויות הבלתי צפויות, אי-הוודאות והכאוס שהיו כרוכים במצב המשברי.

ובכל זאת, גם הסיפור הסבוך והמורכב הזה מסמן בסופו של דבר גורם מרכזי למשבר. בניגוד לתפיסה שעדיין רווחת למדי בזירה הציבורית, ההסבר העיקרי שטוז מציע למשבר אינו מתמקד בחמדנות או בשחיתות של אנשי הפיננסים או בקוצר הראות של מקבלי ההחלטות, גם אם אכן היו כאלה, אלא במאפיינים המוסדיים והמבניים של הקפיטליזם הפיננסי.

חוליי הפיננסיאליזציה

מעבר לנסיבות הספציפיות שגרמו לפרוץ המשבר בארצות הברית בשנת 2007, ביסודו הוא היה תולדה של הארכיטקטורה המוסדית של המערכת הפיננסית הגלובלית, שהתווייתה החלה בשנות השמונים של המאה העשרים בעקבות מדיניות הדה-רגולציה הפיננסית שנקטה ראשית בבריטניה ובארצות

המאפיין העיקרי של ארכיטקטורה מוסדית זו הוא קיומו של גרעין קטן יחסית של מוסדות פיננסיים ענקיים, בעיקר אמריקניים ואירופיים, שחולשים על חלק הארי של הפעילות הפיננסית הגלובלית, נוקטים אסטרטגיות פיננסיות לא שקופות של סיכון גבוה, וקשורים ביניהם במארג של יחסים הדוקים ומסועפים של זרימת הון באמצעות מכשירים פיננסיים מורכבים. בניגוד למה שטענו מומחים רבים לפני המשבר, מערכת גלובלית ו"משוכללת" זו לא פיזרה סיכונים אלא יצרה אותם – לא רק סיכונים למשקיעים, אלא גם, ובעיקר, סיכונים למערכת הכלכלית כולה.

מסיבה זו, מסביר טוז, בשיא המשבר במחצית השנייה של 2008 היה צורך להציל בכל מחיר לא רק בנקים בודדים אלא את כלל המערכת הפיננסית. כפי שהוא מציין, פוטנציאל ההרס הטמון במשבר היה גדול אף מזה של משבר השפל הגדול בשנות השלושים של המאה שעברה, בשל הפיננסיאליזציה ההולכת וגוברת של הכלכלה הקפיטליסטית – התרחבותה של הפעילות הפיננסית וההתעצמות הכלכלית של המוסדות הפיננסיים – ובשל עוצמת ועומק הזיקות הטרנס-לאומיות של המערכת הפיננסית שהפכה לגלובלית.

אפשר לטעון כי פיננסיאליזציה היא מרכיב יסודי ומכונן של המשטר הניאו-ליברלי, אף יותר ממרכיבים אחרים כגון הפרטה. הפעילות הפיננסית, כלומר המסחר בכסף ובהון, אמנם הייתה תמיד יסוד חיוני בתפקוד ובהתפתחות של הכלכלה הקפיטליסטית, אך בעשורים האחרונים אנו עדים להתרחבות חסרת תקדים בפעילות הזאת. כך, לדוגמה, בתחילת שנות האלפיים כ-35% מהרווחים בכלכלה האמריקנית היו במגזר הפיננסי. אך לא מדובר רק בשינוי בהיקף הפעילות, אלא גם ובעיקר בשינוי במידת המרכזיות של השדה הפיננסי במבנה הכלכלה הפוליטית ובחיים החברתיים בכלל. הפעילות הפיננסית על מגוון מרכיביה הפכה למקור המרכזי להצבר הון, והדבר מלווה בהתחזקות כלכלית ופוליטית אדירה של השחקנים הפיננסיים הגדולים – בנקים, בתי השקעות, קרנות השקעה למיניהן, חברות ביטוח – ובהתעצמות ההגיונות המוסדיים שמנחים את הפעילות בשדה הפיננסי. ביטוי לכך הוא שהמסחר במוצרים ובשירותים פיננסיים הפך למרכיב חשוב גם בפעילות וברווחים של תאגידים תעשייתיים ענקיים, דוגמת ג'נרל מוטורס וג'נרל אלקטריק, שניים מסמליו הנודעים של הקפיטליזם התעשייתי של המאה העשרים.

כפי שטוז מציין, ובניגוד למה שנטען לעיתים, המנוע העיקרי של הגלובליזציה בשלושת העשורים האחרונים לא היה הסחר הבינלאומי אלא הפעילות הפיננסית של תנועות הון בינלאומיות באמצעות רשת מסועפת של תאגידים פיננסיים גלובליים. לתהליכי הפיננסיאליזציה יש השלכות עמוקות גם על היחסים בין המדינה לכלכלה. ככל שהתחזקה התלות של הכלכלות הלאומיות במגזר הפיננסי כך גברה חשיבות תפקודו של מגזר זה מבחינת המדינות. זאת ועוד, כאשר חלק גדול מהמימון הנדרש לפעילותן של המדינות מגויס בשווקים הפיננסיים, הן אלה המקומיים והן בשווקים זרים, המדינות חשופות יותר לכוח הממשמע של אותם שווקים, ובמקרים רבים הדבר מהווה גורם חשוב בקביעת מדיניותן הכלכלית והחברתית.

חשוב להדגיש כי להיבטים השונים של הפיננסיאליזציה של הכלכלה הפוליטית יש השלכות מרחיקות לכת על חיי היומיום של כלל האוכלוסייה. ככל שיחידים ומשקי בית ברחבי העולם נדרשים לנהל סיכונים כלכליים וחברתיים באמצעות מוצרים ושירותים פיננסיים הנרכשים בשוק – ביטוחים, מכשירי חיסכון מסוגים שונים, אשראי לצריכה – כך סיכויי החיים ותנאי החיים שלהם מושפעים יותר מההתפתחויות לטווח קצר ולטווח ארוך בשווקים הפיננסיים ומהאינטרסים שמעצבים את ההתפתחויות האלה. כלומר, הפיננסיאליזציה אינה מתחוללת רק ברמה המקרו-מוסדית אלא היא מאפיינת גם את חיי היומיום של כלל האוכלוסייה, שחשופה יותר לאי-הוודאות ולסיכונים שהמערכת הפיננסית מייצרת.

המדינה מעולם לא נסוגה

טוז שופך אור על גורם בולט שעמד בבסיס המשבר והתפתחותו: תפקיד המפתח של המדינה בקפיטליזם הפיננסי הגלובלי. התפיסה הרווחת, ואף המובנת מאלה, בזירה הציבורית באשר למשטר הניאו-ליברלי גורסת שנסוגה המדינה מהזירה הכלכלית עומדת ביסודו של משטר כלכלי-פוליטי זה. ואולם שנות המשבר העידו חד-משמעית עד כמה תפיסה זו היא פשטנית ומוטעית. נסיגת המדינה ושחרור השווקים מכבליה הם אכן מוטיבים עיקריים ברטוריקה הניאו-ליברלית, אך הם אינם מאפיינים את המציאות הניאו-ליברלית עצמה כלל וכלל.

טוז מראה באופן מפורט את ההתנגיטות האדירה של ארגונים מדינתיים (בעיקר ממשלות ובנקים מרכזיים) ושל ארגונים בינלאומיים שמורכבים ממדינות (כגון קרן המטבע הבינלאומית) כדי להציל מקריסה את המערכת הפיננסית הגלובלית. הוא מדגיש כי היקף גיוס המשאבים המדינתיים ועומק הפעולות של גופים מדינתיים בשיא המשבר, בשנים 2008–2009, היו חסרי תקדים בהיסטוריה של הקפיטליזם, למעט זמני מלחמה. כידוע, המדינה האמריקנית ומדינות אירופה הזרימו טריליוני דולרים למערכת הפיננסית באמצעים שונים, חלקם מאוד לא שקופים.

בשל האופי הגלובלי של המערכת הפיננסית שנזקקה להצלה, גם הפעולות של המדינות המרכזיות במערכת לבשו אופי גלובלי. כך, לדוגמה, הבנק המרכזי האמריקני פעל כמלווה של מוצא אחרון לא רק עבור המערכת הבנקאית האמריקנית אלא גם עבור המערכת הבנקאית הגלובלית. לשם כך הוא פתח קווים מיוחדים להזרמת דולרים לבנקים מרכזיים שונים בעולם, ואלה בתורם הזרימו אותם למערכות הבנקאיות המקומיות אך המשולבות ברשת הפיננסית הגלובלית.

תפקידי המפתח של המדינה האמריקנית, של האיחוד האירופי ושל המדינות האירופיות המרכזיות בניהול המשבר ידועים, אך התפקיד של המדינה הסינית זכה לפחות תשומת לב. טוז טוען ששתי המדינות העיקריות שהצילו את הכלכלה הגלובלית היו ארצות הברית וסין. משנת 2010, כאשר באירופה החלו לנקוט מדיניות פסקלית מצמצמת – כלומר מדיניות צנע של צמצום תקציב המדינה – וכאשר האפקטים של המדיניות הפיסקלית המרחיבה של ארצות הברית החלו להיחלש, הייתה זו סין

שנקטה מדיניות מוניטרית ופיסקלית מרחיבות – מדיניות של הגדלת כמות הכסף בשוק והרחבת תקציב המדינה, בהתאמה – במידה מרבית. כך הקיינסיאניזם הסיני הצליח לאזן את המיתון העמוק שהסתמן בכלכלה העולמית.

מעורבות המדינות במהלך המשבר הייתה אכן בולטת ונראית לעין, וכך היא זכתה לתשומת לב ציבורית רבה. רבים טענו אז שלאור המשבר המדינות "חוזרות לכלכלה". אמירה זו מושתתת על ההנחה שלפני המשבר המדינות אכן נסוגו מהכלכלה. אולם ספרו של טוז מלמד שהמדינות מעולם לא נסוגו ממנה. למעשה, תהליך הפיננסיאליזציה הגלובלית איננו תולדה של כוחות שוק וגורמים טכנולוגיים, כפי שנטען לעיתים, אלא הוא בראש ובראשונה פרויקט מדינתי. תחילה הובילו אותו בריטניה וארצות הברית, באמצעות מדיניות של דה-רגולציה שאפשרה ועודדה את ההתהוות של תאגידים פיננסיים בינלאומיים ענקיים, שפעילותם חולשת על אזורים רבים בעולם והם קשורים ביניהם ביחסים מסועפים. דה-רגולציה אין פירושה דווקא נסיגה של המדינה; המדינה ממשיכה להיות מעורבת בעיצוב התהליכים הכלכליים באמצעות מנגנונים אחרים, חדשים וישנים כאחד. כך החלה להתהוות בשנות השמונים והתשעים של המאה שעברה הארכיטקטורה המוסדית של הפיננסיאליזציה הגלובלית, שוול סטריט והסיטי בלונדון היו מוקדי הפעילות המרכזיים שלה. מעניין לציין כי את הקידום של פרויקט הפיננסיאליזציה הגלובלית לא הובילו ממשלותיהם של מרגרט ת'אצ'ר ורונלד רייגן, אלא דווקא ממשלותיהם של טוני בלייר וביל קלינטון.

מכך אנו למדים כי תפקידי המדינות בהקשר של הכלכלה הפוליטית של הפיננסיאליזציה אינו מצטמצם לפעולות חירום והצלה בעיתות משבר. תפקידיהן יסודיים הרבה יותר. הפעולות של סוכנויות מדינתיות עמדו ביסוד ההתהוות של הארכיטקטורה המוסדית של המערכת הפיננסית הגלובלית והן גם עומדות ביסוד תפקודה השוטף, כפי שהן עומדות ביסוד התפקוד השוטף של המשטר הניאו-ליברלי בכלל.

הפוליטיקות של המשבר

לקראת סוף הספר טוז קורא להתייחס ברצינות ליסוד הפוליטי שבכלכלה הפוליטית, והוא אכן עושה כך בניתוחו. הוא מראה שלא רק התגובות למשבר עוצבו על ידי תהליכים פוליטיים, אלא גם עצם המבנה המוסדי של המערכת הפיננסית ואופני פעולתה – גם בשעת שגרה אלה תופעות פוליטיות, כמו כל מבנה ופעולה כלכליים אחרים, לרבות השווקים הא-פוליטיים כביכול. תהליך הפיננסיאליזציה והשלכותיו, כמו תהליכים כלכליים אחרים, הם תולדה של פעולה ואינטראקציות פוליטיות, כלומר תפיסות, אינטרסים ויחסי כוח בין שחקנים שונים, כמו ממשלות, בנקים מרכזיים, ארגונים בינלאומיים ומוסדות פיננסיים. ההפרדה בין הכלכלי והפוליטי והשאיפה לערוך דה-פוליטיזציה של הכלכלה, שרווחות כל כך בזירה הציבורית, מתגלות כאשליות אידאולוגיות.

כך, למשל, תהליכים ומאבקים פוליטיים ברמה המקומית היו גורם משפיע חשוב בניהול המשבר. השפעה רבה הייתה לפוליטיקה הבין-מפלגתית, דוגמת המאבקים בין רפובליקנים לדמוקרטים בארצות הברית, ואף לפוליטיקה התוך-מפלגתית, דוגמת היחסים בין מה שהיה הזרם המרכזי

במפלגה הרפובליקנית ובין הזרם הרדיקלי בה – ה-Tea Party. גם פוליטיקה תוך-מדינתית, כלומר יחסי העוצמה בין סוכנויות מדינתיות שונות, בעיקר בין ממשלות לבין בנקים מרכזיים, שיחקה תפקיד חשוב ביותר.

סוג נוסף של דינמיקה פוליטית, חשובה ומרתקת במיוחד, היא זו של היחסים בתוך האיחוד האירופי – הן מבחינת יחסי הכוח בין המדינות החברות בו והן מבחינת יחסי הכוח בין מוסדותיו השונים, ובראש ובראשונה מעמדו ועוצמתו של הבנק המרכזי האירופי. גם לפוליטיקה של קבוצות אינטרסים הייתה השפעה רבה, בעיקר בנוגע לפעולה של התאגידים הפיננסיים הענקיים, שהפעילו את עוצמתם האדירה כדי שהמשבר ינוהל באופן שמקדם את אינטרסים שלהם, או לפחות באופן שאינו פוגע בהם.

פעולות ויחסי גומלין פוליטיים עמדו לא רק ביסוד התגובות למשבר אלא גם ביסוד האופנים שבהם הוגדר המשבר בשלביו השונים וביסוד אבחוןן של הסיבות לו. דוגמה מאלפת לכך היא האופן שבו משנת 2010 השחקנים בעלי העוצמה בשדה, בעיקר הבנק המרכזי האירופי, הגדירו מחדש את טיבו של המשבר באירופה: הם קבעו שאין מדובר עוד במשבר פיננסי אלא במשבר של חוב ציבורי. ההשלכות היו מרחיקות לכת. משבר פיננסי הוא בראש ובראשונה משבר של השווקים. לעומת זאת, משבר חוב ציבורי הוא משבר של המדינה, ועל פי התפיסה הדומיננטית הוא נובע מהתנהגות פיסקלית בלתי אחראית של הממשלות. כך, אף על פי שהמשבר במדינות אירופה היה חלק אינטגרלי מהמשבר הפיננסי הגלובלי, ברגע שהוא הוגדר כמשבר פיסקלי של המדינות, הפתרון היה ידוע: משמוע המדיניות הפיסקלית, כלומר צנע (austerity).

חשוב לציין שאותה מדיניות צנע נכפתה לא רק על המדינות שהמשבר הפיננסי פגע בהן אנושות, כמו יוון ואירלנד, אלא היא הופעלה גם במדינות שבהן הכלכלה הייתה איתנה יחסית, כמו גרמניה ובריטניה. כך, כפי שמרק בליית' מציג בספרו החשוב על ההיסטוריה הפוליטית של רעיון הצנע *Austerity: The History of a Dangerous Idea*, המשבר הפיננסי הגלובלי – ובעיקר האופן שבו הוא הוגדר ואובחן – אפשר לכוחות פוליטיים בעלי עוצמה להחזיר את רעיון הצנע כעיקרון מנחה במדיניות המקרו-כלכלית גם במדינות העשירות.

המשבר לא חלף

טוץ טוען באופן משכנע שהמשבר ואופן ניהולו הם גורמים עיקריים בעיצוב המציאות הפוליטית והחברתית הנוכחית. אפשר לטעון כי מבחינה פוליטית וחברתית, המשבר שפרץ בשנת 2008 עדיין בעיצומו. המחאות ההמוניות של 2011–2012, ההתעצמות של הימין הפופוליסטי ושל הימין הרדיקלי במזרח אירופה ובמערב אירופה, בחירתו של טראמפ לנשיאות ארצות הברית והמגמות הפוליטיות שהביאו לכך, תסבוכת הברקזיט – לא רק עצם ההחלטה לפרוש מהאיחוד האירופי, אלא בעיקר חוסר היכולת של האליטות הפוליטיות הבריטיות להביא לפתרון כלשהו של התסבוכת – כל אלה הם ביטויים קונקרטיים של מה שנראה כמצב חברתי ופוליטי בלתי יציב בחברות רבות ברחבי העולם. גם

אם ברמה הכלכלית נראה, על פני השטח לפחות, שהמערכת הגלובלית התאוששה מהמשבר, הקפיטליזם הפיננסי חזר לתפקד והפיננסיאליזציה ממשיכה להתרחב ולהעמיק, הרי ברמה החברתית-פוליטית אי-הוודאות ואי-הנחת הולכים ומתעצמים.

לעומת אחרים, טוֹז נמנע מלחזות כיצד מצב זה יתפתח ולאן הוא יוביל, וטוב שכך. כפי שהוא מראה בספר, התפתחויות אלו הן פוליטיות במהותן ולכן הן מלאות בסתירות, בתוצאות בלתי מכוונות ובלתי צפויות, ובקונטינגנטיות. עם זאת, אפשר לומר שהארכיטקטורה המוסדית של המערכת הפיננסית הגלובלית ודפוסי פעולתה לא השתנו מן היסוד בעקבות המשבר, כך שלא מופרך לטעון כי משבר פיננסי גלובלי חדש, בסדר גודל דומה ואולי אף חמור מזה שפרץ ב-2008, הוא רק עניין של זמן.

לעיון נוסף:

Bernanke, Ben, 2015. *The Courage to Act: A Memoir of a Crisis and its Aftermath*. New York: W.W. Norton & Company.

Geithner, Timothy, 2014. *Stress Tests: Reflections on Financial Crises*. New York: Broadway Books.

Irwin, Neil, 2013. *The Alchemists: Three Central Bankers and a World on Fire*. New York: The Penguin Press.

King, Mervyn, 2016. *The End of Alchemy: Money, Banking, and the Future of the Global Economy*. New York: W.W. Norton & Company.

Krugman, Paul, 2009. *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. New York: W.W. Norton & Company.

Stiglitz, Joseph, 2010. *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. New York: W.W. Norton & Company.

Varoufakis, Yanis, 2015. *The Global Minotaur: America, Europe and the Future of the Global Economy*. London: Zed Books.

Varoufakis, Yanis, 2016. *And the Weak Suffer What They Must? Europe's Crisis and America's Economic Future*. New York: Bold Type Books.

פרופ' זאב רוזנהק הוא פרופסור חבר במחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באוניברסיטה הפתוחה. הוא חבר בקבוצת המחקר "ניאו-ליברליזם בישראל" במכון ון ליר.
